

Sládek, Ondřej

Dialektika – spojnice mezi českým strukturalismem a marxismem? : několik poznámek o dialektice u Jana Mukařovského

Bohemica litteraria. 2021, vol. 24, iss. 1, pp. 90-110

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2021-1-5>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144262>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Dialektika – spojnice mezi českým strukturalismem a marxismem?

Několik poznámek o dialektice u Jana Mukařovského

Ondřej Sládek

studie

ABSTRACT

Dialectics – a Link between Czech Structuralism and Marxism? A Few Notes on Jan Mukařovský's Dialectics

During the 20th century, dialectics was applied in many philosophical and scientific disciplines. The remarkable use of the dialectical method occurred, for example, in Marxism but also in structuralism, which was developed in the 1920s by the Prague Linguistic Circle. The study focuses on the works of the Czech literary scholar and aesthetician Jan Mukařovský (1891–1975). The author provides a detailed description and analysis of both Mukařovský's conception of dialectics and his efforts to find a link between structuralism and Marxism. According to Mukařovský, dialectics is a tool of thought and knowledge, a method to discover and explore the contradictions appearing in reality. The author of the study demonstrates that it was dialectics which Mukařovský considered a link between structuralism and Marxism.

KEYWORDS

Jan Mukařovský; Karel Marx; Friedrich Engels; Structuralism; Structural Poetics; Structural Aesthetics; Marxism; Dialectics.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jan Mukařovský; Karel Marx; Bedřich Engels; strukturalismus; strukturální poetika; strukturální estetika; marxismus; dialektika.

„Dialektika [...] je vyjádřena starým rčením, že protivy se stýkají.“
(ENGELS 1950a: 47)

1. Úvod

Pojem dialektika (z řec. *dialegein*, vést rozhovor, diskutovat) se ve vědeckých dílech českých strukturalistů objevuje v mnoha různých souvislostech. Dialektiku využívali například při vysvětlování konkrétních lingvistických problémů, vzniku a vývoje moderního umění, při výkladu pohybu literární struktury, nástinu vztahu umění a společnosti atd. Vyskytuje se ale i v pracích, v nichž objasňovali vlastní teoretická a metodologická východiska.

Termín dialektika má v dějinách západního myšlení dlouhou a poměrně složitou historii. Ve filozofické tradici je dialektika obvykle představovaná jako umění diskuse, rozpravy či argumentace. Zatímco Aristotelés dialektiku chápal jako nauku o soudech, v období středověku se spolu s gramatikou a rétorikou stala hlavní učební složkou univerzitního trivium. Zcela jinak s dialektikou pracoval Immanuel Kant. Ve své *Kritice čistého rozumu* (1781) formuloval koncepci tzv. transcendentální dialektiky, kterou pojal jako kritickou rozpravu o idejích čistého rozumu (KANT 2001). Na Kantovu filozofii, která ohlásila obrat k subjektu, reagovali zejména němečtí filozofové – Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling a Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Skutečnost je dle nich příliš složitá, než aby byla harmonická. Nemá ucelenou podobu, ale spíše je jednotou protikladů – jak často zdůrazňoval Hegel. Jednotou, která je v neustálém pohybu, proměně a vývoji (HEGEL 1992: 342, 360–361).

Východiskem Hegelovy filozofie je názor, že poznání je sebeuvědomění absolutního základu skutečnosti. V případě poznání ducha jde o to, že duch sám se realizuje v předmětném světě i v dějinách, stává se tak objektem sebe sama. Dosahuje tak poznání (sebepoznání), ovšem na vyšším stupni. Realizuje se, totiž konkretizuje se v jednotlivostech – v realitě, ve společnosti, v umění, v náboženství, ve filozofii atd. A právě dialektika nám umožňuje podle Hegela uchopit tento vývoj. Dialektický pohyb je dle něj pohybem poznání, současně je ale

i zákonitostí, která tvoří podstatu myšlení a bytí (HEGEL 1992: 50, 105; HEGEL 1960; HEGEL 2004; CHOTAŠ – KARÁSEK, eds. 2007).

Kritická recepce Hegelova rozsáhlého filozofického systému se brzy po jeho smrti rozdělila do několika různých škol. V některých případech získala ale také podobu samotatných filozofických směrů. Jedním z nich, jenž využíval Hegelovu dialektiku a čerpal z určitých jeho názorů a metodologických předpokladů, byl dialektický materialismus. Za jeho zakladatele bývají považováni Karel Marx, Bedřich Engels a Vladimír Iljič Lenin. I když jejich materialistická východiska byla zcela v protikladu k Hegelově absolutnímu idealismu, to, co u něj oceňovali a co dále rozpracovali, byla právě architektura jeho dialektiky (srov. NOVÝ 1965; KOL. MARX 1968).

V průběhu 20. století se dialektika a formy dialektického myšlení nerozvíjely pouze v rámci marxismu, ale uplatňovaly se také v řadě nemarxistických směrů a v mnoha vědních disciplínách. K pozoruhodnému propojení dimenze dialektického myšlení s funkčně-strukturálním přístupem došlo například v rámci Pražského lingvistického kroužku.

Pražští strukturalisté představovali zkoumané jazykové a umělecké (literární) struktury pomocí dialektiky jako dynamické celky. Na strukturu nahlíželi jako na celek sjednocovaný vzájemnými rozpory jeho jednotlivých částí (MÜLLER 2018; SUS 1968). Dle Jana Mukařovského je za strukturu možné považovat jen takový soubor složek, „jehož vnitřní rovnováha se bez ustání porušuje i znovu vytváří a jehož jednota se nám proto jeví jako soubor dialektických protikladů. To, co trvá, je jen totožnost struktury v průběhu doby, kdežto vnitřní její složení, souvztažnost jejích složek, se nepřetržitě proměňuje“ (MUKAŘOVSKÝ 2000f: 27). Umělecké (literární) dílo je v jeho pohledu „jednota sjednocovaná vzájemnými rozpory“; jde o jednotu, která, třebaže se proměňuje, „udržuje [si] svou totožnost“ (MUKAŘOVSKÝ–RKP).

Výzkum vztahů a polemik mezi českým strukturalismem a marxismem (resp. marxismem leninismem) je možné koncipovat různě. Lze se zaměřit například na názory a postoje jednotlivých badatelů, na vývoj obou směrů a jejich vzájemný vztah. V centru pozornosti mohou být ale také diskuse mezi strukturalisty a marxisty (tj. například Kurtem Konradem, Bedřichem Václavkem, Závěšem Kalandrou, Robertem Kalivodou aj.) (srov. KŘÍŽ 2008, 2014).

V této studii neusiluji o komplexní pohled na dialektiku v rámci českého strukturalismu a marxismu (event. marxismu-leninismu), nýbrž se soustředím především na názory českého literárního vědce a esteta Jana Mukařovského (1891–1975) z období třicátých a čtyřicátých let 20. století. Mukařovský v té

době velmi často uplatňoval dialektiku, s níž se seznámil již na počátku třicátých let. Při zpětném pohledu na jeho dílo je patrné, že právě v tu dobu začal ve svých studiích využívat dialektický přístup k umění a skutečnosti. V dalších letech tento svůj postup nejen udržel, ale kromě toho jej stále upravoval a rozváděl. Nabízí se otázka, jakou roli hrála dialektika v jeho teoreticko-metodologické výbavě a v pojetí strukturalismu?

2. Pražský lingvistický kroužek a dialektika

Do prostředí Pražského lingvistického kroužku základní informace o dialektice přinesli ruští a ukrajinští exulanti (zvl. Dmytro Čyževskij a Roman Jakobson) (SLÁDEK 2015, 2017). Šlo jak o dialektiku hegelovskou, tak o dialektiku uplatňovanou Marxem, Engelsem a Leninem v rámci dialektického materialismu. Své pojetí dialektiky Mukařovský opřel o Hegelovu vývojovou koncepci, která se ovšem nevztahovala na vývoj světa, nýbrž na vývoj forem myšlení, na logiku (HEGEL 1992; SINGER 1995: 98–107). Kromě toho ovšem Mukařovský čerpal i z Leninových *Filozofických sešitů* (LENIN 1988a, 1988b).

I když prvotní impuls věnovat pozornost dialektice pro její schopnost výkladu vývojových změn se týkal Hegelovy filozofie, jeho idealistickou dialektiku zcela nepřijímal. Chápal ji tak, že je založena na negaci, která ústí v nehybnost. Příkladem toho je triáda (byť ji neformuloval přímo Hegel): teze, antiteze a syntéza. Podle Mukařovského je syntéza mrtvou jednotou bez pohybu. Skutečnost, nebo jinak řečeno svět, je dle něj neustále v pohybu. Život je změna a vývoj. Svět, ale také například myšlení, jsou neustále v pohybu. Neustále se proměňují a vyvíjejí.

První práce, ve kterých začal Mukařovský uplatňovat principy dialektického myšlení vyšly v roce 1934. Vyrovnával se v nich s dědictvím ruských formalistů, zvláště s jejich pojetím imanentního vývoje. Oproti tomu připustil, že vývoj jazyka a umění nelze zkoumat pouze z hlediska imanence, ale že je třeba zohlednit také jejich sociální rozměr. K této změně perspektivy mu pomohlo i to, že jazyk a umění začaly být v Pražském lingvistickém kroužku vnímány jako znaky, totiž znakové systémy. Sémiotický pohled na zkoumané skutečnosti (tj. na jazyk a umění) vyžadoval zvýšenou pozornost věnovat mimo jiné společnosti, která tyto znaky a celé znakové systémy užívá.

3. Mukařovského strukturalismus a dialektika

K rozšíření dialektiky v kontextu českého strukturalismu významně přispěl Mukařovský svou studií z roku 1934 Poláková *Vznešenost přírody*. Pokus o rozbor a vývojové zařazení básnické struktury (MUKAŘOVSKÝ 1982b) a také referátem *L'art comme fait sémiologique* (Umění jako sémiologický fakt; MUKAŘOVSKÝ 2000c), jež přednesl téhož roku na VIII. mezinárodním filozofickém kongresu v Praze. Jestliže studie o Polákově *Vznešenosti přírody* je důležitá z toho důvodu, že v ní usiloval o nástin nové strukturální koncepce literární historie, ve svém konferenčním příspěvku o umění jako sémiologickém faktu se zase pokoušel ověřit platnost znakové teorie Ferdinanda de Saussura pro oblast literatury a umění obecně.

Obě práce byly vydány v době, kdy se Mukařovský vyrovnával s teoretickým a metodologickým dědictvím ruských formalistů. Ačkoli formalistický přístup ke studiu literárních textů oceňoval, uvědomoval si, že v jistém ohledu jsou koncepce ruských formalistů až příliš jednostranné. Strukturalismus dle něj vznikl v důsledku kritického domýšlení a rozpracování původních formalistických principů. Zjevné je to právě s ohledem na nové pojetí vývoje jazyka a umění, kdy formalistické pojetí autonomního a imanentního vývoje bylo v rámci strukturalismu nahrazeno dialektickou teorií. Jiným příkladem může být rozvoj sémiotiky, jež potvrzuje odklon od formalismu a některých jeho axiomů (srov. MUKAŘOVSKÝ 2000e).

I když Mukařovský ve své studii o Polákově *Vznešenosti přírody* zdůraznil výhody a potřeby imanentního vývojového zkoumání, kdy vývoji literatury rozuměl jako stálému samopohybu (*Selbstbewegung*), jež je „nesený dynamikou vyvíjející se řady samé a řízený vlastním, imanentním řádem“ (MUKAŘOVSKÝ 1982b), odmítal, že by neexistoval vztah literatury a mimoliterárních řad (skutečnosti).

Výzkum literárního díla by se dle něj neměl týkat pouze vnitřních zákonitostí struktury a vývoje literatury, ale měl by být rozšířen o sociologický výzkum, jež si bude všímat i vnějších zásahů do literárního vývoje. Je to dáno charakterem samotného zkoumaného předmětu – literatury. Ta je sice na jednu stranu strukturou sama o sobě, zároveň se však nachází v určitém kontextu – od svého okolí není izolovaná. Mukařovský k tomu uvádí:

„Je třeba přijmout jako pracovní hypotézu dvojsměrnou motivaci každého jevu, ať na rozhraní mezi básnickou strukturou a ostatními řadami (zásahy zvenčí), nebo uvnitř básnické struktury samé

(poměr jednotlivých složek), má-li se nám objevit literární dění v celé své složitosti a zároveň zákonitosti“ (MUKAŘOVSKÝ 1982b: 511).

Je zjevné, že Mukařovský nechtěl přijmout nějaké rychlé a jednoznačné řešení. Jeho názor má dialektický základ. Skládá se ze dvou protikladů, o kterých sice obecně víme, avšak ve skutečnosti pracujeme jen s jedním z nich. Studie o Polákově *Vznešenosti přírody* je příkladem jeho zájmu o imanentní vývojovou linii literární struktury.

Mukařovský v textu objasňuje, že vzájemný vztah imanentního vývoje básnictví i působení vnějších vlivů na vývoj literárního díla jsou v zásadě dialektické protiklady. Je to dáno tím, domnívá se Mukařovský, že „skutečný vývoj je syntézou vnitřní dynamiky básnické struktury i zásahů zvenčí; dynamika struktury je však základem, protože tvoří souvislou linii“ (MUKAŘOVSKÝ 1982b: 504). V této souvislosti je nutné připomenout, že Mukařovský strukturu díla i strukturu literárního vývoje chápe jako živý, stále se proměňující „organismus“. Struktura je složená z protikladů, jejíž jednotlivé složky se střídají v postavení dominanty. A je to právě dominanty, která uvádí v pohyb a usměrňuje vztahy mezi všemi hierarchizovanými složkami díla.

O tom, že dialektika (zvláště pak dialektika Hegelova) má v jeho práci o Polákově *Vznešenosti přírody* důležité postavení, svědčí i to, že jako motto celé studie uvedl citát z Hegelovy *Vědy o logice*: „Do pohybu je uváděna daná oblast jevů samých obsahem této oblasti, dialektikou, kterou má v sobě samé“ (MUKAŘOVSKÝ 1982b: 439).

Krátce po vydání studie o Polákově *Vznešenosti přírody* Mukařovský vydal článek *Poznámky k sociologii básnického jazyka* (MUKAŘOVSKÝ 1935a). V textu se zabývá sociologickými aspekty výzkumu literárních děl. Právě v této práci se poprvé zcela přímo přihlásil k dialektické metodě. Stala se mu nástrojem ke zkoumání jazyka a společnosti v jejich stále se měnícím vztahu. Mukařovský v textu například uvádí:

„Vzmáhající se dialektické pojetí vývoje přivedlo k poznání, že každá vývojová proměna, má-li být pochopena ve své plnosti, musí být uvedena současně v dvojí souvislosti, vnitřní i vnější“ (MUKAŘOVSKÝ 1935a: 29).

Tato myšlenka ale v žádném případě není dokladem toho, že by se zřekl ideje imanentního vývoje jazyka a umění. Imanentní vývoj dal pouze do souvislosti s vývojem společnosti.

Po vydání práce o Polákové *Vznešenosti přírody* se rozpoutala velká kritická diskuse, která se týkala Mukařovského literárněhistorické metody. Zapojila se do ní řada soudobých vlivných literárních kritiků: František X. Šalda, Kurt Konrad nebo Závěš Kalandra (srov. KŘÍŽ 2014; SLÁDEK 2015: 109–114; KAN-DA 2019).

Zvláštní pozornost je nutno věnovat názorům Konradovým a Kalandrovým, kteří coby marxisté a dialektičtí materialisté přivítali, že studie představuje „vývojový krok strukturalismu směrem k dialektikomaterialistickému zkoumání literatury“ (KONRAD 1963: 88). Mukařovského studie je přesto podle nich založena na idealistickém podkladě. Tím nepochybně mysleli koncepci imanentního vývoje, která odporuje učení dialektického materialismu o tom, že úroveň společnosti je dána ekonomickými podmínkami – aktuálním stavem výrobních sil a třídní pozicí jednotlivce.

4. Marx, Engels a dialektický materialismus

Autorem výše uvedené myšlenky je Karel Marx, jeden ze zakladatelů a hlavních propagátorů dialektického materialismu (srov. NOVÝ 1965; KOL. MARX 1968). Dialektický materialismus můžeme široce charakterizovat jako nauku o obecných zákonech pohybu a vývoje přírody, kultury a společnosti (CVEKL 1968). Spolu s ostatními složkami marxismu-leninismu (tj. historickým materialismem, politickou ekonomikou a vědeckým komunismem) se na počátku 20. století rozvinul v ucelený „vědecký světonázor“, jenž se stal ideologickou základnou komunistických stran. I když samotný pojem „dialektický materialismus“ zavedl Bedřich Engels, rozhodující roli v novém rozvrhu dialektického přístupu měl Karel Marx. V úvodu k druhému vydání svého *Kapitálu* v roce 1873 napsal:

„Moje dialektická metoda je v základě od Hegelovy metody nejen odlišná, nýbrž je jejím přímým opakem. Pro Hegela je proces myšlení, jež pod jménem ideje přeměňuje dokonce v samostatný subjekt, demiurgem [tvůrcem] skutečna, které představuje jen jeho vnější projev. U mne naopak není ideálně nic jiného než materiálně přenesené do lidské hlavy a v ní přetvořené“ (MARX 1954: 30).

Marx svou filozofii koncipoval jako dialektiku materiálního bytí. Jako dialektiku lidské činnosti a jejích výsledků. Ústřední pozornost vývojovému procesu lidstva a dialektickému pohybu jako takovému věnoval však Bedřich En-

gels. Ve své *Dialektice přírody* (1873–1883) tvrdí, že dialektika představuje vědu o všeobecné spojitosti. K dialektice přistupuje jako k metodě, která umožňuje vysvětlit všechny vývojové procesy, pohyb a proměnu hmoty. Hlavní principy a zákony dialektiky jsou dle něj odvozeny z dějin přírody a lidské společnosti. V *Dialektice přírody* k tomu pak Engels uvedl:

„Pohyb je v nejobecnějším slova smyslu, tj. chápán jako způsob existence hmoty, jako neoddělitelný atribut hmoty, zahrnuje všechny změny a procesy probíhající ve vesmíru, od pouhého přemístění až po myšlení. Zkoumání povahy pohybu musí samozřejmě vycházet od nejnižších, nejjednodušších forem pohybu a naučit se je chápat, dříve než můžeme vysvětlit formy vyšší a složitější“ (ENGELS 1950b: 62).

Dialektiku Engels chápal jako nejvýznamnější formu myšlení. Jen ona totiž dle něj „skýtá analogon, a tím i metodu vysvětlující vývojové pochody v přírodě, celkové souvislosti, přechody z jedné oblasti bádání do druhé“ (ENGELS 1952a: 39). K dialektice přistupoval jako k vědě o obecných zákonech pohybu a vývoji přírody, lidské společnosti a myšlení. A byl to právě on, kdo na základě Hegelovy filozofické soustavy formuloval tři hlavní zákony dialektiky:

- „1. Zákon přechodu kvantity v kvalitu a naopak;
2. zákon vzájemného pronikání protikladů;
3. zákon negace negace“ (srov. ENGELS 1952b: 54).

Pro Marxe a Engelse je vše – svět i společnost – v neustálém pohybu. Právě dialektika, která pracuje s protiklady, je metodou, která tento pohyb dokáže objasnit. Dialektika je pro ně především metodou poznání a vysvětlení.

Konrad i Kalandra tyto představy v zásadě sdíleli. Kalandra se s odvoláním na Engelse přímo zmiňuje o tom, že aby bylo možné psát dějiny literatury, je „nutno odhalit dialektiku vztahů mezi ekonomickou bází a ideologickou nadstavbou“ (KALANDRA 1994: 10).

Mukařovský se o tomto dialektickém vztahu zmiňuje krátce, nevěnuje mu zpočátku zvláštní pozornost. To je ovšem podle obou marxistických kritiků chyba. Mukařovský dle nich sice správně nahlédl, že podstatu materiální skutečnosti postihuje nejlépe dialektika, neuvědomuje si ovšem, že jde o dialektiku tříd a ekonomické základny a nadstavby. Jednoduše řečeno: Mukařovský se s dialektickým materialismem ještě důkladně nevypořádal. Kalandra svůj kritický článek o Mukařovského literárněhistorické metodě proto končí slovy:

„Dr. Mukařovský *bojuje* dosud o metodu – marxismus by přijal s povděkem, kdyby se tento vynikající lingvista a literární historik probojoval až k jeho metodě dialektického materialismu, která by jej mohla *spolehlivě vést*“ (KALANDRA 1994: 15).

V prosinci roku 1934 uspořádal Pražský lingvistický kroužek o Mukařovského pojetí strukturální literární historie veřejnou diskusi. Hlavní referáty měli Alfred Bém a René Wellek. V diskusi vystoupili také Petr Bogatyrev, S. Hessen a Závěš Kalandra (srov. ČERMÁK – POETA – ČERMÁK 2012: 152–157). Mukařovský na dotazy ohledně metodologie literární historie, vztahu literatury a mimoliterární skutečnosti, ale také problematiky hodnocení literárních děl sice odpověděl hned, své myšlenky později v ucelené podobě publikoval ve *Slově a slovesnosti* (MUKAŘOVSKÝ 1935b).

Ve své argumentaci Mukařovský vyšel ze srovnání strukturalismu a ruského formalismu. Připomněl historický přínos formalismu, zároveň však upozornil na to, že strukturalismus je v jiné situaci, že musí řešit zcela nové problémy. Těmi jsou dle něj například vztah literatury a společnosti, role subjektu (individuá) v kontextu literárního a společenského vývoje, pojetí estetické funkce, normy a hodnoty. Ve svých odpovědích Mukařovský mnohem častěji a efektivněji odkazoval na dialektiku, a také ji využíval. Dle něj by vztah literatury a společnosti neměl být pojímán mechanicky, nýbrž dialekticky. Právě proto uvažoval o tom, že imanence musí být „překonána dialektickým zřetelem k vnějším vztahům, které poutají poezii k jiným kulturním jevům a ke společnosti“ (MUKAŘOVSKÝ 1935b: 192; srov. JAKOBSON 1935: 192).

5. O dialektickém strukturalismu

Jestliže ve studii o Polákové *Vznešenosti přírody* Mukařovský nastínil možnosti dialektiky ve spojitosti se strukturalismem, a ukázal také její první praktické užití, v referátu *L'art comme fait sémiologique* (Umění jako sémiologický fakt; MUKAŘOVSKÝ 2000c) využil dialektiku k popisu vztahu mezi uměním a společností.

Ve svém příspěvku formuloval názor, že umělecké dílo je znakem, který má funkci autonomní i komunikativní. Problematiku vývoje nahlížel stejně jako ve studii o Polákově; rámec jeho úvah byl nicméně nově vymezen sémiotickým přístupem. Ve svém referátu konstatoval:

„Jedině sémiologické hledisko dovolí teoretikům, aby uznali autonomní existenci a podstatný dynamismus umělecké struktury a aby pochopili vývoj umění jako imanentní pohyb, který je však ve stálém dialektickém vztahu k vývoji ostatních oblastí kultury“

(MUKAŘOVSKÝ 2000c: 213).

Abychom správně rozuměli uvedenému citátu, je třeba si uvědomit, že pojem „dialektický vztah“ v sobě zahrnuje celý soubor dynamických a proměnlivých souvislostí, proces sjednocování i rozrušování, protikladnost v jednotě i jednotu protikladů.

To, jak Mukařovský rozuměl dialektice ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století, vhodně ilustruje i studie *Dialektické rozpory v moderním umění* (MUKAŘOVSKÝ 1948b). Mukařovský byl přesvědčen, že jde o specifickou metodu poznání, která jako jedna z mála umožňuje nahlédnout skutečnost a proniknout k její podstatě. Dialektické myšlení chápal jako jeden ze způsobů, jak si uvědomit zákonitosti, které panují ve světě. Spolu se staršími filozofy sdílel názor, že skutečnost je pohyb a proměna a že věci a jevy existují jen jako soubory protikladů, tj. antinomií.

A byl to právě průzkum protikladů, antinomií, které tvoří nebo ve kterých se nacházejí zkoumané jevy a předměty, co se v Mukařovského optice stalo prostředkem k jejich uchopení. Je zjevné, že teoretickou oporu tomuto postupu poskytl princip kontradikce. Ten je ale také jádrem dialektiky. Jevy a skutečnosti existují tehdy, jestliže je dokážeme pojmenovat. Platí ale nejen to. Jestliže existují, existují i jejich protiklady (srov. CVEKL 1968). A můžeme-li poznat tyto protiklady, můžeme díky tomu také dospět k poznání jevů a skutečností jako takových. Konkrétní způsob kritického průzkumu antinomií má v Mukařovského vědeckém díle podobu propojení fenomenologie s dialektikou.

I když to Mukařovský sám ve svém díle nikde přímo neuvádí, jeho dialektickou metodu lze schematizovat do podoby tří po sobě následujících kroků. Jako vzorový příklad jejího uplatnění může sloužit již zmíněná práce *Dialektické rozpory v moderním umění* (MUKAŘOVSKÝ 1948b). Studie má klasické členění, kdy po stručném úvodu do problematiky následuje ústřední výkladová (analytická) část, v závěru jsou pak shrnuty zjištěné poznatky.

První krok jeho dialektické metody má podobu vymezení zkoumaného předmětu, což se děje prostřednictvím fenomenologického zaměření (*Einstellung*). Z mnoha objektů, které mohou být předmětem studia, je vybrán a určen jeden konkrétní. V případě zmíněné studie jde o moderní umění, které prostřednictvím pojmu umělecké dílo charakterizuje jako soubor protikladů. „Každá jeho

složka je,“ píše Mukařovský, „sama sebou i svým opakem; podobně celé dílo je v protikladném vztahu k tomu, co je mimo ně“ (IBID.: 294; srov. SLÁDEK 2017).

Druhý krok je vlastně fenomenologickým rozbořením zkoumaného předmětu, jehož výsledkem je stanovení základních dialektických protikladů, antinomií, které vystihují jeho podstatu a vztahy s okolím. Předpoklad, že umělecké dílo je souborem protikladů, je doložen konkrétním souborem antinomií, které se podílejí na jeho výstavbě a vztahu s tím, co je mimo něj.

Příklady dialektických protikladů, mezi jejichž jednotlivými částmi vládne dialektické napětí i dialektická souvztažnost, o nichž se ve své studii Mukařovský zmínil, jsou: umění a společnost, umění a psychický život individua, umělecké dílo jako znak autonomní a znak sdělovací, materiál a estetická funkce, umění a ne-umění, obsah a forma atd.

V jiných svých pracích se Mukařovský zabýval dialektickými vztahy mezi uměním a skutečností, novým a tradičním, individuálním a obecným, jazykem a literaturou, subjektem a objektem, funkcí praktickou a funkcí estetickou atd. (IBID.).

Třetím krokem je popis a analýza stanovených antinomií. Mukařovský byl přesvědčen, že právě prostřednictvím popisu a analýzy antinomií lze porozumět zkoumanému předmětu nebo jevu jako takovému. Antinomie však nemají v jeho pojetí statický charakter. V případě moderního umění se antinomie neuplatňují postupně, nýbrž najednou a zcela otevřeně. V této souvislosti proto konstatoval, že rozpory v „moderním umění [vystupují] houfně a důrazně, působíce nezastřeně a křížíce se navzájem“ [MUKAŘOVSKÝ 1948b: 307].

Otázkou je, proč se Mukařovský ve svém výzkumu moderního umění soustředil na takové množství antinomií? Odpověď je nasnadě: Umožnilo mu to zachytit mnohostrannost a mnohoznačnost uměleckých děl, totiž moderního umění jako takového. Teprve větší počet antinomií, jejich specifická síť, dokáže dle Mukařovského vystihnout zkoumané věci a jevy v jejich mnohotvárnosti, proměnlivosti a pohyblivosti. Kromě toho mu tento přístup umožnil sledovanou skutečnost nahlédnout z různých perspektiv (srov. SLÁDEK 2017).

Principy dialektického myšlení v kombinaci s fenomenologickou analýzou Mukařovský využil i v jiných svých textech. Zřejmě nejslavnější je v tomto ohledu jeho monografie *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*, která poprvé vyšla v roce 1936 (MUKAŘOVSKÝ 2000b). Do centra jeho pozornosti se zde dostaly tři klíčové aspekty estetická (estetická funkce, norma a hodnota), které nahlížel z hlediska sociologie literatury. V jeho pohledu jsou klíčem k porozumění dynamičnosti a proměnlivosti estetického přístupu ke skutečnosti.

6. Mukařovského strukturalismus a dialektický materialismus

Ve svých studiích Mukařovský zpočátku nerozlišoval různé typy dialektiky. O dialektice uvažoval jako o jakési univerzální poznávací metodě. V průběhu čtyřicátých let nicméně upřesnil své pojetí, když dialektiku jednoznačně propojil s koncepcí dialektického materialismu. Toto pojetí v podstatě již neopustil. Materialistický (tj. skutečnosti se týkající) základ dialektiky považoval za důležitý.

Jeho důraz na materiální ráz skutečnosti není náhodný. Již ve své práci o estetické funkci, normě a hodnotě ztotožnil objektivní estetické hodnoty s materiálem. To je také ve shodě s jeho požadavkem nesubstančního a nenormativního přístupu k umění. V průběhu let Mukařovský své názory stále upravoval a rozvíjel. Co se však neměnilo, bylo jeho materialistické pojetí skutečnosti. Svůj postoj sám později charakterizoval jako noetický materialismus (srov. SLÁDEK 2017: 96).

Již od poloviny třicátých let je možné v jeho odborných studiích pozorovat postupné sblížování dialektiky a materialismu. Vyvrcholením této tendence bylo zcela nepochybně veřejné přihlášení se k dialektickému materialismu. Stalo se tak v předmluvě k druhému, upravenému a rozšířenému vydání *Kapitol z české poetiky I–III* (1948). Mukařovský o novém noetickém rámci svých strukturalistických výzkumů napsal:

„Pokud jde o autorův vědecký vývoj, jak byl nastíněn v předmluvě k prvnímu vydání, je třeba aspoň letmo zmínit o novém rysu, který se dosti zřetelně uplatňoval už v době prvního vydání souboru, aniž o něm bylo tehdy (za okupace) možno zřejmě mluvit, a který se od té doby stal hybnou silou autorova dalšího vývoje: je to sblížování s dialektickým materialismem. Nejde ovšem o tzv. „aplikací marxismu na umění, nýbrž o logický výsledek autorova vlastního vývoje. Mostem ke sblížení tu byla především dialektika a noetický materialismus, totiž názor, že předmětem poznání je materiální skutečnost, jejíž je poznávací subjekt sám součástí a jež tudíž určuje všechny postoje, které k ní může poznávající subjekt zaujmout“ (MUKAŘOVSKÝ 1948d: 12).

V citované části předmluvy Mukařovský tvrdí, že přijetí dialektického materialismu bylo logickým důsledkem jeho dlouhodobého vědeckého směřování. Bylo by však chybou se domnívat, že přijetí dialektického materialismu bylo výsledkem jednoduchého součtu dialektiky a noetického materialismu. I když jsou významnými zdroji a předpoklady jeho nového názorového postoje, byla

zde ještě řada dalších vnějších událostí a okolností, které jej ovlivnily do té míry, že přijal dialektický materialismus a marxistický světový názor. Skutečností je, že nešlo o náhlý zvrat a rozhodnutí, ale skutečně spíše o postupný myšlenkový vývoj, který lze rekonstruovat na základě několika jeho textů (srov. SLÁDEK 2015, 2017; KANDA 2019).

Jednou z jeho prvních prací, ve které již stojí na straně marxismu, byla studie z roku 1947 K pojmosloví československé teorie umění (MUKAŘOVSKÝ 1966a). Mukařovský v ní uvádí, že strukturní pojetí teorie umění se v posledních dvaceti letech rozvinulo především díky „setkání s dialektickou logikou a setkání s marxistickými předpoklady teorie umění“ (IBID.: 124). Dialektika a noetický materialismus v jeho interpretaci zásadním způsobem přispěli k rozvoji strukturního myšlení.

Aby potvrdil svou názorovou spojitost s dialektickým materialismem, cituje Mukařovský Engelsovu poznámku o vztahu celku a částí. I když existují jisté pochybnosti (vyslovil je zvláště Jiří Veltruský; VELTRUSKÝ 1980–1981), zda se nejedná o pozdější doplněk, v českém vydání studie z roku 1948 se s Engelsův citát již objevuje (srov. MUKAŘOVSKÝ 1966a: 117; GRYGAR 2013: 372–373). Je to přímý doklad toho, že Mukařovský díla klasiků dialektického materialismu znal a že se prostřednictvím dialektického materialismu pokoušel propojit strukturalismus s marxismem, resp. marxismem-leninismem.

Kromě Engelsových spisů Mukařovský četl a reagoval i na práce Vladimira Iljiče Lenina, jehož revoluční činnost můžeme charakterizovat jako aplikaci dialektiky na politickou realitu. Mukařovský znal Leninovy *Filozofické sešity* (četl německé vydání), které jsou souborem přípravných filozofických studií, fragmentů a poznámek z let 1914–1916. Obsahují mimo jiné konspekty Hegelových filozofických prací (zvl. *Logiky jako vědy* a jeho přednášky o dějinách filozofie), v nichž se Lenin často vyjadřoval k dialektice. Dialektiku chápal jako metodu poznání, která využívá spojení analýzy a syntézy. Vlastním jádrem dialektiky je podle něj učení o jednotě protikladů. Tak ji také stručně definoval (srov. LENIN 1988b: 222). Dialektika je v jeho interpretaci záležitostí sporu, kontradikce a negace. To ovšem neznamená, že by se pomocí ní měla vyjadřovat pochybnost či skepse. Moment negace Lenin vnímal naopak pozitivně, jako moment souvislosti a vývoje. Vývoj je přitom – jak zní klasická poučka marxismu-leninismu – bojem protikladů. Dialektika je v tomto smyslu jediným způsobem, jak zmíněnou protikladnost (například v rámci dějinného vývoje) postihnout. Mukařovský uvedené Leninovy úvahy o dialektice znal, s jistotou však nelze říci, že je ve svém vlastním pojetí dialektiky také přímo využíval.

7. Mezi strukturalismem a marxismem

Snaha propojit strukturalismus a marxismus byla tématem Mukařovského přednášky *Kam směřuje dnešní teorie umění?*, kterou přednesl v Martině v listopadu roku 1948 (MUKAŘOVSKÝ 1948c). Referát měl bilanční povahu, přičemž podstatná byla jeho výchozí pozice, ze které hodnotil dosavadní vývoj teorie umění a její další možnosti. Nešlo o stanovisko úplně nové, nicméně v kontextu jeho tehdejšího myšlenkového vývoje bylo klíčové: Mukařovský se v přednášce otevřeně přihlásil k marxismu. Na základě této nové perspektivy hodnotil a revidoval některé své starší názory. Jádrem jeho přednášky byla výzva k revizi hlavních pojmů strukturalistické uměnovědy, a to především z toho důvodu, aby uměnovědný strukturalismus mohl splynout s uměnovědným marxismem. Doslova uvedl, že „[č]eskoslovenská uměnověda směřovala k dialektickému materialismu už po dobu dosti dlouhou vědomě, déle a vědoměji než mnohá jiná odvětví vědy“ (MUKAŘOVSKÝ 1948c: 51). Dialektický materialismus podle něj vzešel z „porozumění lidské práci, z vědomí o její zásadní důležitosti pro jakýkoli vztah mezi člověkem a skutečností“ (IBID.).

Je zajímavé, že Mukařovský ve studii upozornil i na ostatní uměnovědné směry, které využívají materialistické hledisko. Byl to jednak formalismus (herbartovský i ruský), jednak strukturalismus. Kromě toho předpokládal, že další vývojová fáze strukturalismu a marxismu bude spočívat v jejich vzájemném splnutí.

„Dialektický vývoj se neděje plynutím nepřetržitě stejnoměrným, ale zvraty, při kterých kvantita přechází v novou kvalitu. Právě proto, že strukturalismus se delším vývojem a mnohými drobnými proměnami v detailech značně přiblížil k dialektickému materialismu, přišla nyní chvíle, kdy musí do dialektického materialismu vplynout, má-li vykonat svůj vývojový úkol. To ovšem znamená úsilí, nikoli pasivní čekání“ (MUKAŘOVSKÝ 1948c: 52).

Ona aktivita, která má dle Mukařovského vyústit v teorii vhodnou pro nové socialistické umění, se má týkat přezkoumání a úpravy základních pojmů strukturalistické teorie umění. V prvé řadě mělo jít o pojmy funkce, individua, znaku a významu v umění atd.

Zvláštní pozornost je nutné věnovat pojmu vývoje, neboť právě v koncepcích vývoje mají strukturalismus a marxismus k sobě velmi blízko. V souladu s požadavky dialekticko-materialistické teorie vývoje Mukařovský připustil, že strukturalismus problém vývoje nestavěl úplně správně. Pracoval totiž s konceptem

imanentního vývoje umění, nedostatečně přitom zohledňoval fakt, že umění je spjato se společností a s výrobním procesem. Kromě toho nereflektoval, že umění je nástrojem třídního zápasu a že je tedy zároveň produktem i činitelem „dialektických napětí, sjednocujících i zároveň rozrůzňujících život společnosti“ (MUKAŘOVSKÝ 1948c: 53). Mukařovský tedy zjevně usměrnil své pojetí vývoje tak, aby zdůraznil společenskou povahu a funkci umění. Uměleckou tvorbu vztáhl k potřebám společnosti, umění začal vnímat jako neopominutelnou společenskou sílu. Zaměřil se na umění v rámci dialektiky společenských tříd a vztahů mezi ekonomickou základnou a ideologickou nadstavbou (srov. STEINER 2019).

Jestliže ještě v roce 1947 se Mukařovský k marxismu a dialektickému materialismu myšlenkově pouze přibližoval, v roce 1949 bylo toto přibližování již definitivně završeno. V podobě veřejně vysloveného potvrzení k tomu došlo v dubnu 1949, kdy Mukařovský pronesl slavností řeč u příležitosti svého uvedení do funkce rektora Univerzity Karlovy. V tištěné podobě vyšel projev pod názvem Socialistická stranickost ve vědě o umění (MUKAŘOVSKÝ 1950c). Socialistická stranickost podle Mukařovského vědu a vědecký výzkum v žádném případě neohrožuje. Je naopak přesvědčen, že „vědu zavazuje, aby k svým závěrům docházela nezanedbávajíc různotvárnost a mnohotvárnost skutečnosti a její historičnost (povahu procesu)“ (IBID.: 45). Stranickost, věda a dialektický materialismus tak dle Mukařovského nestojí proti sobě, nýbrž naopak se vzájemně podporují.

Vztahu vědy a dialektického materialismu věnoval Mukařovský v padesátých letech hned několik článků (MUKAŘOVSKÝ 1950a). V jednom z nich nazvaném Věda a vědecká výchova v roce stranického školení (MUKAŘOVSKÝ 1950b) nastínil svou představu vědy a vědeckého výzkumu v nové socialistické společnosti. Skutečný rozvoj vědy nastane podle něj teprve tehdy, když si uvědomíme, že podstatou bytí a skutečnosti je pohyb, proměnlivost a rozpor. Právě rozpor je hybnou silou vývoje. A tento rozpor můžeme postihnout zvláště pomocí dialektiky, totiž dialektického materialismu (IBID.: 9–10).

Mukařovský byl přesvědčen, že přijmeme-li předpoklady a teoreticko-metodologické principy dialektického materialismu, získáme tak pevné východisko pro další úvahy a výzkumy. Ve svém referátu proto explicitně uvádí: „Dialektická metoda a materialistická teorie ve společenských vědách se tak stává nezbytným požadavkem vědy samé, nikoli pouhým nárokem přicházejícím zvenčí“ (IBID.: 10).

To, že Mukařovského příklon a veřejné přihlášení se k dialektickému materialismu a marxismu měl pro jeho strukturalismus fatální důsledky, je věcí vše-

obecně známou a také několikrát již kriticky zpracovanou (srov. ČERVENKA 1996; BEASLEY-MURRAY 2015; SLÁDEK 2015, 2017; ŠMAHELOVÁ 2015; STEINER 2019; KANDA 2019).

8. Závěr

Jakkoli by se mohlo zdát, že Mukařovský prošel v průběhu druhé poloviny čtyřicátých let 20. století překotným názorovým přerodem, není tomu tak. Mukařovský byl – jak jsem se snažil v této studii ukázat – po celou tu dobu v souladu se svými staršími názory na roli a funkci dialektického myšlení. Dialektika v jeho optice nejlépe odpovídala skutečnosti: její materiální a stále se měnící povaze.

V této souvislosti je třeba nicméně přiznat, že ne všichni jeho přátelé z Pražského lingvistického kroužku vnímali dialektiku stejně jako on. Zatímco on ji pevně zapojil do své teoreticko-metodologické výbavy, Vilém Mathesius se v dopise Josefu Vachkovi z 31. července 1943 svěřoval s tím, že s Mukařovského předpoklady nesouhlasí. „Princip protikladu,“ píše Mathesius, „je mi například pouhou metodickou pomůckou a žádným základním kamenem noetickým“ [HAVRÁNKOVÁ – PETKEVIČ 2014: 361]. V prosazování dialektiky byl Mukařovský v rámci Kroužku skutečně ojedinelý (srov. SLÁDEK 2017).

I když řada strukturálně orientovaných badatelů s dialektikou pracovala (např. Roman Jakobson, Dmytro Čyževskij, Felix Vodička), pouze Mukařovský k ní přistupoval jako k určité racionalitě. K metodě, která umožňuje objasnit nejrůznější rozpory ve skutečnosti, ale je také poměrně účinným prostředkem k poznání stále se proměňujícího světa, konkrétních předmětů a jevů, jejich podstaty, souvislostí i vývoje.

V průběhu čtyřicátých let 20. století začal Mukařovský ve svých dílech ztožňovat strukturalismus s dialektikou. Za jejich společného jmenovatele přitom považoval uplatňování zásady protikladu. Byl přesvědčen, že je to právě dialektická logika, tedy logika, která pracuje s opozicemi a protiklady, co je jádrem Marxem, Engelsem a Leninem prosazovaného dialektického materialismu. V jeho pojetí jde o přístup ke skutečnosti, který není strnulý. „Dialektický a historický materialismus [...] není dogma,“ konstatoval Mukařovský. „[P]rotovývojvědy,“ pokračoval dále, „anijednotlivého vědce jeho přijetím nekončí, nýbrž počíná. Skutečnost tím, že se vyvíjí, zdokonaluje bez ustání i vědecké poznání, jež se její pohyb snaží vystihnout“ (MUKAŘOVSKÝ 1950b: 11).

Je patrné, že dialektiku (i v rámci dialektického materialismu) vnímal jako obecný nástroj myšlení a poznání. Díky ní máme možnost zjistit dynamickou složitost a směr pohybu skutečnosti (srov. MUKAŘOVSKÝ 1982a).

Třebaže se v průběhu let Mukařovského předměty zájmu měnily (srov. VODIČKA 1966), ať už šlo například o problematiku estetické funkce, normy a hodnoty, sémiotiku umění, sémantické gesto, styl, vztah umění a skutečnosti, roli umělce v umění a ve společnosti atd., snaha o uplatnění dialektiky (a později dialektického materialismu) v rámci literární vědy byla v jeho myšlení stále přítomná. A byla to právě dialektika, která se v jeho přednáškách a textech stala na konci čtyřicátých let spojnicí mezi strukturalismem a marxismem.

Tato práce vznikla s podporou grantu GA ČR 17-22913S, „Český literárněvědný marxismus: Nový pohled“. Při práci na publikaci byly využity zdroje výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>).

LITERATURA

BEASLEY-MURRAY, TIM

2015 „The Mukařovský Case: Structuralism, Stalinism, and the Avant-Garde“, *Central Europe* 13, č. 1–2, s. 51–71

CVEKL, Jiří

1968 *Úvod do dialektiky* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

ČERMÁK, Petr – POETA, Claudio – ČERMÁK, Jan

2012 *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech* (Praha: Academia)

ČERVENKA, Miroslav

1996 [1991] „Jana Mukařovského rozchod se strukturalismem“, in Miroslav Červenka: *Obléhání zevnitř* (Praha: Torst), s. 386–397

ENGELS, Bedřich

1950a [1878] „Přírodověda ve světě duchů“, přel. K. Ošancová, in Bedřich Engels: *Dialektika přírody* (Praha: Svoboda), s. 47–55

1950b [1880/1881] „Základní formy pohybu“, přel. K. Pátek, in Bedřich Engels: *Dialektika přírody* (Praha: Svoboda), s. 62–76

1952a [1877/1878] „Stará předmluva k ‚[Anti]-Dühringu‘. O dialektice“, přel. M. Svatošová, in Bedřich Engels: *Dialektika přírody* (Praha: Svoboda), s. 37–44

1952b [1879] „Dialektika“, přel. K. Ošancová, in Bedřich Engels: *Dialektika přírody* (Praha: Svoboda), s. 54–59

GRYGAR, Mojmír

2013 „Robili jsme, co jsme považovali za nutné. Rozhovor s literárním teoretikem a historikem Mojmiřem Grygarem“, rozmlouval Ondřej Sládek, *Česká literatura* 61, č. 3, s. 369–384

HAVRÁNKOVÁ, Marie – PETKEVIČ, Vladimír (ed.)

2014 *Pražský škola v korespondenci. Dopisy z let 1924–1989* (Praha: Karolinum)

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich

1992 [1817] *Malá logika. Encyklopedie filozofických věd. I. díl*, přel. J. Loužil (Praha: Svoboda)

1960 [1807] *Fenomenologie ducha*, přel. J. Patočka (Praha: Academia)

2004 [1837] *Filosofie dějin*, přel. M. Váňa (Pelhřimov: Nová tiskárna)

CHOTAŠ, Jiří – KARÁSEK, Jindřich (eds.)

2007 *Hegelova dialektika* (Praha: OIKOYMENH)

JAKOBSON, Roman

1935 „Strukturalismus mnoho těží...“, *Slovo a slovesnost* 1, 1935, č. 3, s. 192

KALANDRA, Zaviš

1994 [1934] „O metodu literární historie. Metodologické poznámky k J. Mukařovského Polákové Vznešenosti přírody“, in Zaviš Kalandra: *Intelektuál a revoluce*, ed. Jiří Brabec (Praha: Československý spisovatel), s. 9–15

KALIVODA, Robert

1966 „Dialektika strukturalismu a dialektika estetiky“, in *Struktura a smysl literárního díla*, eds. Milan Jankovič, Zdeněk Pešat a Felix Vodička (Praha: Československý spisovatel), s. 13–39

KANDA, Roman

2019 „Strukturalisté dělají marxismus“, *Česká literatura* 67, č. 5, s. 711–736

KANT, Immanuel

2001 [1781] *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil, ve spol. s J. Chotašem a I. Chvatíkem (Praha: OIKOYMENH)

KOL. MARX = Kolektiv autorů

1968 *Marx a dnešek* (Praha: Svoboda)

KONRAD, Kurt

1963 [1934] „Ještě jednou svár obsahu a formy“, in Kurt Konrad: *Ztvárněte skutečnost*, ed. Jiří Brabec (Praha: Československý spisovatel), s. 88–92

KŘÍŽ, Michal

2008 „Marxistická kritika českého literárněvědného strukturalismu (*ideologismus vs. Idealismus*)“, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. Studia Moravica* 6, s. 59–69

2014 *Boj o strukturalismus. Archeologie českého literárněvědného strukturalismu* (Olomouc: Univerzita Palackého)

LENIN, Vladimír Iljič

1988a *Sebrané spisy*. Sv. 29. *Filozofické sešity*, přel. kol. překladatelů (Praha: Svoboda)

1988b „Konspekt Hegelovy knihy Logika jako věda“, přel. kol. překladatelů, in Vladimír Iljič Lenin: *Sebrané spisy*. Sv. 29. *Filozofické sešity* (Praha: Svoboda), s. 105–236

MARX, Karel

1954 [1867] *Kapitál. Kritika politické ekonomie I. Výrobní proces kapitálu*, přel. T. Šmeral (Praha: Státní nakladatelství politické literatury)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1935a „Poznámky k sociologii básnického jazyka“, *Slovo a slovesnost* 1, č. 1, s. 29–38

1935b „Replika J. Mukařovského“, *Slovo a slovesnost* 1, č. 3, s. 190–192

1936 *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* (Praha: Fr. Borový)

1948a *Kapitoly z české poetiky I–III* (Praha: Svoboda)

1948b [1935] „Dialektické rozpory v moderním umění“, in Jan Mukařovský: *Kapitoly z české poetiky II. K vývoji české poesie a prózy* (Praha: Svoboda), s. 290–307

1948c „Kam směřuje dnešní teorie umění?“ *Slovo a slovesnost* 11, č. 2, s. 49–59

1948d „Předmluva k druhému vydání“, in Jan Mukařovský: *Kapitoly z české poetiky I. Obecné věci básnictví* (Praha: Svoboda), s. 12

1950a [1949] *Stranickost ve vědě a v umění* (Praha: Orbis)

1950b [1949] „Věda a vědecká výchova v roce stranického školení“, in Jan Mukařovský: *Stranickost ve vědě a v umění* (Praha: Orbis), s. 9–19

1950c [1949] „Socialistická stranickost ve vědě a umění“, in Jan Mukařovský: *Stranickost ve vědě a v umění* (Praha: Orbis), s. 20–45

1966a [1947] „K pojmosloví československé teorie umění“, in Jan Mukařovský: *Studie z estetiky*, ed. Květoslav Chvatík (Praha: Odeon), s. 117–124

1966b [1943–1945] „Individuum a literární vývoj“, in Jan Mukařovský: *Studie z estetiky*, ed. Květoslav Chvatík (Praha: Odeon), s. 226–235

1982a [1935–6] „Vztah mezi sovětskou a československou literární vědou“, in Jan Mukařovský: *Studie z poetiky*, ed. Hana Mukařovská (Praha: Odeon), s. 331–336

1982b [1934] „Polákova *Vznešenost přírody*. Pokus o rozbor a vývojové zařazení básnické struktury“, in Jan Mukařovský: *Studie z poetiky*, ed. Hana Mukařovská (Praha: Odeon), s. 439–513

1982c [1971] „O dialektickém přístupu k umění a ke skutečnosti. Rozhovor s akademikem Janem Mukařovským“, in Jan Mukařovský: *Studie z poetiky*, ed. Hana Mukařovská (Praha: Odeon), s. 787–797

2000a [1940, 1941] „Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře“, in Jan Mukařovský: *Studie I*, eds. Miroslav Červenka a Milan Jankovič (Brno: Host), s. 9–25

2000b [1936] „Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty“, in Jan Mukařovský: *Studie I*, eds. Miroslav Červenka a Milan Jankovič (Brno: Host), s. 81–148

2000c [1934] „Umění jako sémiologický fakt“, in Jan Mukařovský: *Studie I*, eds. Miroslav Červenka a Milan Jankovič (Brno: Host), s. 208–214

- 2000d [1943] „Záměrnost a nezáměrnost v umění“, in Jan Mukařovský: *Studie I*, eds. Miroslav Červenka a Milan Jankovič (Brno: Host), s. 353–388
- 2000e [1934] „K českému překladu Šklovského Teorie prózy“, in Jan Mukařovský: *Studie I*, eds. Miroslav Červenka a Milan Jankovič (Brno: Host), s. 501–508
- 2000f [1946] „O strukturalismu“, in Jan Mukařovský: *Studie I*, eds. Miroslav Červenka a Milan Jankovič (Brno: Host), s. 26–38
- MUKAŘOVSKÝ–RKP [MUKAŘOVSKÝ, Jan]
[1946] LA PNP, Fond Jan Mukařovský, Rukopisy vlastní, Československý strukturalismus, inv. č. 3176
- MÜLLER, Richard
2018 „Dialektika“, in Ondřej Sládek a kol.: *Slovník literárněvědného strukturalismu* (Brno: Host), s. 127–135
- NOVÝ, Lubomír
1965 *Filosofie v neklidné době* (Praha: Československý spisovatel)
- SINGER, Peter
1995 [1983] *Hegel*, přel. J. Loužil (Praha: Argo)
- SLÁDEK, Ondřej
2015 *Jan Mukařovský. Život a dílo* (Brno: Host)
2017 „Jan Mukařovský a dialektika“, in Michaela Paštěková – Peter Brezňan (eds.): *Umenie a esteticko ako sociálne a autonómne fakty. Aktuálnosť diela Jana Mukařovského* (Bratislava, Slovenská asociácia pre estetiku), s. 76–107
- STEINER, Peter
2019 [2018] „Od strukturalismu k marxismu (a zpět?)“, *Litikon* 4, č. 2, s. 179–195
- SUS, Oleg
1968 „O struktuře. K pojmosloví československého strukturalismu v díle Jana Mukařovského“, *Česká literatura* 16, č. 6, s. 657–666
- ŠMAHELOVÁ, Hana
2015 „O vědě, ideologii a strukturalismu“, *Slovo a smysl / Word & Sense* 12, č. 23, s. 105–114
- VELTRUSKÝ, Jiří
1980–1981 „Jan Mukařovský’s Structural Poetics and Esthetics“, *Poetics Today* 2, č. 1b, s. 117–157
- VODIČKA, Felix
1966 „Tvůrčí proces v díle Mukařovského“, in Jan Mukařovský: *Studie z estetiky*, ed. Květoslav Chvatík (Praha: Odeon), s. 7–13

ARCHIV

LA PNP = Literární archiv Památníku národního písemnictví

doc. PhDr. Ondřej Sládek, Ph.D., sladek@ucl.cas.cz, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i., Praha – Brno, Česká republika / Institute of Czech Literature of the CAS, Prague – Brno, Czech Republic

studie

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.